

nır. Terim olarak Hindistan'da Delhi Sultanlığı, Bâbürlüler ve İngiliz sömürgesi dönemlerinde bir mülkü babadan oğula miras yoluyla veya köylüler arasında saygınlık kazanmakla yahut satın almak suretiyle elde edenleri ve kırsal bölgelerde arazi üzerinde geniş haklara sahip olanları ifade etmekteydi. VIII. (XIV.) yüzyıl kaynaklarında "bölge hâkimi" veya Delhi Sultanlığı sınırları içinde yahut dışında "Hindu hâkim ve idareci" (raca, ray, rana, mukaddem vb.) anlamında kullanılan zemindar, XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kuzey Hindistan'da toprak üzerinde geniş ve ayrıcalıklı haklara sahip kişileri (mefrûziyân, mâlikân) ifade etmeye başlamıştır. Delhi Sultanlığı döneminde zemindarlar kendi bölgelerinde vergi tarhiyla, vergiyi toplamak ve devlet görevlilerine teslim etmekle, gerektiğinde devlete askerî yardım göndermekle sorumluydu.

Bâbürlü Hükümdarı Ekber Şah devrine kadar (1556) zemindar terimine pek rastlanmaz. Ekber Şah'ın yeni düzenlemeleriyle birlikte bu kurum önem kazanmış ve taşrada vergilerin toplanması yanında köylülerle devlet arasında önemli bir aracı rolünü üstlenmiştir. Bâbürlü İmparatorluğu'nda zemindar tanımlaması içine Hindu hâkimler (raca, ray gibi yarı bağımsız idareciler), aracı zemindarlar ve asıl zemindarlar girmektedir. Ekber Şah ve halefleri, zemindarları daima kendilerine bağlı kılmak ve ülkedeki arazilerden en yüksek oranda yararlanmak için onlara büyük câgîrlere (memur ve kumandanlara maaş yerine verilen topraklar) tahsis etmişlerdi. Aracı zemindarlar asıl zemindarlardan gelirleri toplayıp devlet hazinesine, câgîrdara yahut vasal hâkimlere öderlerdi. Bunlar yalnızca toprak idaresinden değil aynı zamanda düzenin sürdürülmesi ve kanunların uygulanmasından da sorumlu tutulmuşlardı. Gelirden onlara % 2,5 ile % 10 arasında bir pay kalıyordu. Çovdheri, mukaddem, deşmuhi, kânungû, icâredar ve taallukdarlar aracı zemindarlardı. Çoğu miras yoluyla intikal eden haklara sahip olmakla birlikte devlet verasete karışma yetkisini de elinde tutmuştu. Diğer taraftan zemindarlara kalıcı câgîrdârî hakları verilmiştir. Zemindarların tarıma dayalı iktisadî hayat üzerinde önemli etkileri vardı. Zemindar olarak görevlendirilme veya alım satımda devir işleri durumunda devlet yeni zemindara bir senet verirdi. Bir zemindar toprak vergisi dışında devlete "nân-kâr" adıyla bir bedel öder, vergi toplama işinde başarısız olursa görevden alınabilir ve kendisine mâlikâne denilen bir maaş

bağlanırdı. Zemindarın sahipsiz arazileri köylülere tahsis etme ve bol ürün almayan çiftçilerden yerleri geri alma yetkisi de vardı. Zemindârî araziler tamamen köylülerin kullanımındaki raiyyetî arazilere benzerdi. Raiyyetî araziler devlet tarafından satılabilir, vergi toplanması için zemindarlara verilerken zemindârî köylere, aynı şekilde zemindarların gözden düşmesi veya görevden alınması halinde raiyyetî araziye dönüştürülebilirdi.

Zemindarlar Bâbürlü devlet teşkilâtında öncelikle vergi ödeyen, vergi tahsil eden kişilerdi. XI. (XVII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi vergilerinin yanı sıra bölgelerindeki taallukdarların vergilerini de toplarlardı. Asayiş ve yargı alanında, askerî konularda geniş yetkileri ve sorumlulukları bulunuyordu. Çarşı ve pazarlarda asayiş ve huzuru sağlamak, çiftçiler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için "zemindârî adalet" denilen düzenli mahkemeler kurmak, sefer veya isyan gibi olağan üstü durumlarda orduya ve taşradaki görevlilere askerî yardım göndermek zemindarın temel görevlerindendi. Meselâ çovdheriler borç-alacak, hırsızlık ve kavgalarla ilgili davalara bakma yetkisine sahipti. Askerî yetkileri dolayısıyla bir zemindar belli sayıda silâhlı adam barındırabilir, istihkâm veya küçük kaleler yaptırabilirdi. Ülke genelinde zemindarlara bağlı kişilerin sayısı 4,5 milyona yakındı. Bazı zemindarlar fillere, ateşli silâhlara ve gemilere sahipti. Bu geniş yetkiler onların zaman zaman halka kötü muamele yapmalarına yol açabiliyordu. Devlet, köylünün elde ettiği ürünün yarısından fazlasının vergi olarak talep edilmesini zemindarlara şart koşmuştu. Ancak Evrengizib'in ölümünden (1707) sonra devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte câgîr ve zemindarlara daha fazla gelir toplamaları konusunda baskı yapılmış, bu da zemindarların çiftçi ve köylüleri sömürmesine, ayrıca sık sık isyan çıkarmalarına yol açmıştır. Bâbürlüler'in, ülkedeki arazilerden en yüksek oranda yararlanabilmek amacıyla devlet hazinesine asfî zemindarlar tayin ederek aracı zemindarları câgîrdarlara dönüştürme politikası zemindarları yavaş yavaş toprak ağaları haline dönüştürmeye başlamıştır (XVIII-XIX. yüzyıllar).

Zemindar kelimesi XVIII. yüzyılda Bengal'de herhangi bir arazi ve emlak sahibini ifade etmekteydi ve zemindarlık Bengal'de mahallî idarelerin en önemli parçasıydı. Sömürge döneminin başlarında İngilizler zemindarlık kurumunda bir değişiklik yapmamış, ancak Doğu Hindistan Şir-

keti'nin yüksek oranda vergi talebi Bengal'de malî bunalıma yol açmıştır. Bunun çözümü için "dâimî yerleşim antlaşması" yapılmıştır (1789-1792). Sonuçta zemindarlar mülk sahibi olarak tanınmış, kendilerine sabit bir vergi yükümlülüğü getirilmiştir. Arazi gelirinin on birde onunu devlete ödeyecekler, on birde biri kendilerine kalacaktı. XIX. yüzyıldaki enflasyon ve zirâî üretimin düşmesi zemindarların toprak ağalarına dönüşmesine yol açmıştır. Ağır şartlar içeren bir antlaşma Yukarı Ganj bölgesindeki zemindarlarla, daha hafif bir antlaşma da Pencap zemindarlarıyla yapılmıştır. Madras ve Bombay eyaletlerinde vergi doğrudan çiftçilere (raiyyet) tahvil edilmiş ve zemindarlar bunun dışında tutulmuştur (XIX. yüzyılın ilk yarısı). Ancak ticarete yönelmekle birlikte buralarda da toprak ağalığı ortaya çıkmıştır. Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasından (1947) sonra gerçekleştirilen tarım reformu toprak ağalığına karşıydı. Zemindarlık Doğu Bengal'de İktisap ve İcar Kararnâmesi (1950), Uttar Pradeş'te Zemindarlığı Feshetme Kanunu ile (1951) kaldırılmış, bunu başka eyaletlerde yapılan düzenlemeler izlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Cambridge 1929, s. 8, 178, 205-206, 225, 278, 279; I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, Karachi 1958, tür.yer.; N. Chaudhary, *Socio-Economic History of Mughal India*, Delhi 1987, s. 10-12; J. N. Sarkar, *Mughal Economy*, Calcutta 1987, s. 2, 226, 235, 256-259; S. Nurul Hasan, "The Position of the Zamindars in the Mughal Empire", *The Indian Economic and Social History Review*, 1/4, Nev Delhi 1964, s. 107-119; Shireen Moosvi, "Zamindâr", *EI²* (İng.), XI, 438-439; S. Haluk Kortel, "Taalluk", *DA*, XXXIX, 284.

S. HALUK KORTEKEL

ZEML b. AMR

(زمل بن عمرو)

Zeml b. Amr b. Anz el-Uzri
(ö. 64/684)

Sahâbî.

Kuzey Arabistan'da özellikle Suriye-Filistin civarında ikamet eden Kudâa kabilesine bağlı Uzreoğulları'nın Hind b. Harâm boyundandır. Adı Ziml ve Zümeyl şeklinde de okunmakta, babasının adı Rebîâ olarak da zikredilmektedir. Zeml, 9 yılının Saffer ayında (Mayıs-Haziran 630) Hz. Peygamber'le görüşmek üzere on iki kişilik Benî Uzre heyetiyle birlikte Medine'ye geldi ve onunla görüştü. Heyetle beraber en-

ZEML b. AMR

sardan Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin evinde misafir edildi. Medine'de kaldığı süre içerisinde mescide devam ederek Resûl-i Ekrem'in sohbetlerini dinledi. Burada Resûlullah'a Medine'ye gelmelerine sebep olan ilginç bir olay anlattı ve izahını istedi. Buna göre kendisi kabilesinin, çok eskiden beri var olan Humâm adlı putunun bulunduğu yerden yeni bir peygamberin çıktığını, bu peygamberin yeni bir dinle gönderildiğini ve ona uyulması gerektiğini bildiren bir ses duymuş, aynı ses birkaç gün sonra tekrar duyulmuş, bu arada put devrilerle yüzüstü yere kapanmış, bunun üzerine Resûlullah ile görüşmeye karar vermiştir. Hz. Peygamber duyulan sözlerin müslüman bir cin tarafından söylenmiş olabileceğini bildirdi ve onları İslâm'a davet etti (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, II, 322). Aynı zamanda şair olan Zeml bu daveti hemen kabul etti ve müslüman olduğunu yazdığı bir şiirle ilân etti (İbn Sa'd, I, 332). Resûl-i Ekrem heyetin önde gelenleri arasında yer aldığı anlaşılan Zeml'e bir sancak verdi ve onu kabilesinin sancaktarı yaptı. Bu arada Zeml'in ve arkadaşlarının müslüman olduklarını, kabilelerini İslâm'a davet etmekle görevlendirildiklerini ve kendilerine uyanların kurtuluşa ereceklerini bildiren bir mektup yazdırarak ona teslim etti (Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, s. 282-283).

Memleketine dönen Zeml b. Amr burada kabile halkına İslâm'ı öğretmekle meşgul oldu. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman dönemlerinde Medine'den uzakta yaşadığı ve bu sebeple yeterince tanınmadığı için kendisine bir görev verilmedi. Bu sırada onun Dimaşk'a göç edip oraya yerleştiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali'nin hilâfeti devrinde (656-661) adı çokça duyulmaya başlandı. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyan arasında çıkan anlaşmazlıkta Muâviye'nin yanında yer aldı. Sıffin Savaşı'na onun saflarında katıldı ve Resûlullah'ın kendisine verdiği sancacı açarak sancaktarlık yaptı. Savaşın ardından gerçekleşen tahkîm olayında (37/657) Muâviye'nin temsilcisi olarak bulundu. Muâviye, hilâfete geçtikten (41/661) sonra onu emniyet kuvvetlerinin başına getirdi ve uzun zaman bu görevde kaldı. Bu arada Dimaşk'ta ona mülk tahsis edildi. Yezid b. Muâviye döneminde kâtiplik ve mühürdarlık yaptı (680-683). Birkaç ay yönetimden kalan Muâviye b. Yezid döneminde de (683-684) aynı görevde kaldı. Muâviye'nin ölümünden sonra yönetimden ortaya çıkan karışıklık sırasında Mervân b. Hakem'in yanında yer aldı ve Câbiye'de ona biat etti (64/684). Zeml b. Amr, I.

Mervân'ın yönetim aleyhtarlarına karşı başlattığı mücadelede savaşlara fiilen katıldı ve Dimaşk yakınlarındaki Mercirâhit'te Dahhâk b. Kays el-Fihri ile yapılan savaşa öldürüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 331-332; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 293; Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İsrâf* (nşr. M. J. de Goeje), Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 306-307; İbn Abdülber, *el-İstifâb* (Bicâvî), II, 564; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XIX, 76-79; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr), II, 107-108; Radyü'ddin es-Sâgânî, *Derrü's-sehâbe fi beyâni mevâzî'î vefeyâti's-şahâbe* (nşr. Târik et-Tantâvî), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), s. 42; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1409/1989, II, 322; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecûd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 469-470; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 282-283, 543; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1991, I, 524.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZEMMİYYE

(الذمّیّة)

Ebû Hâşim el-Cübbâi'ye

(ö. 321/933)

nisbet edilen

Behşemiyye'ye muhalifleri tarafından verilen ad

(bk. EBÜ HÂŞİM el-CÜBBÂÎ).

ZEMMÜ'L-KELÂM

(ذمّ الكلام)

Kelâm yöntemi

ve kelâmcıları eleştiren eserlerin ortak adı

ve Hâce Abdullah-ı Herevî'nin

(ö. 481/1089)

bu konudaki eseri.

III. (IX.) yüzyılın sonlarından itibaren muhaddis ve fakih Ahmed b. Hanbel sonrası dönemde güçlenen ashâbü'l-hadisın Bağdat grubundan Ebû Bekir el-Hallâl, Hasan b. Ali el-Berbehârî ve İbn Batta el-Ukberî gibi âlimlerin yanı sıra onların Horasan'daki temsilcileri Ebû Süleyman el-Hattâbî ve Ebû Abdullah İbn Mende'nin yalnız Selef metodunu meşrû kabul eden görüşlerinin etkisiyle IV. (X.) yüzyıldan itibaren kelâm ilminin zararlı olduğunu ileri süren ve bu alanda eser verenleri tenkit eden bir yazım türü ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Şîa ve Mu'tezile başta olmak üzere bütün kelâm ekollerine karşı sert bir mücadele veren *Şerhu Kitâbi's-Sünne*'nin müellifi Berbehârî kelâma yakın hiçbir eğilimi tasvip etmemiş; hatta Mu'te-

zile'den ayrıldığını, Ehl-i sünnet'in ve Ahmed b. Hanbel'in yoluna girdiğini bildiren Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'ye de kelâmcı kimliği dolayısıyla olumlu yaklaşmamıştır (İbn Ebû Ya'lâ, II, 18-45). İbn Batta da, *el-İbâne 'an şer'ati'l-fırağ'n-nâciye* adlı eserinde Mu'tezile ile başlayan kelâm hareketi mensuplarının sünnete başvurmadan Kur'an'la yetinmelerine karşı çıkmış, bunun İslâm'ı belirsiz ve teorik bir sistem durumuna getirdiğini öne sürmüştür. Kelâmcıların ayrıca bazı felsefî konularla meşgul olarak bunları dinî esaslar haline getirdiklerini, bu konuda ihtilâfa ve çelişkiye düştüklerini ve dinde problem çıkardıklarını belirtmiştir. Özellikle Hattâbî, nüshaları henüz ele geçmeyen, ancak Celâleddin es-Süyûtî'nin *Şavnü'l-manâkık* içinde iktibas ettiği kadarıyla günümüze ulaşan *el-Ğunye 'ani'l-keîâm ve ehlih* adlı eserinde kelâmcıları hedef almış, onların Kitap ve Sünnet'te bulunmayan konuları ele almak suretiyle bid'at çıkardıklarını ve itikada zarar verdiklerini söylemiştir (Süyûtî, s. 91-101). Yine Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin nüshaları tesbit edilemeyen *er-Red 'alâ Ehli'l-keîâm* adlı eserinin (Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-aql*, VII, 145) muhtasarı olan Ebû'l-Fazl er-Râzî'ye ait, *Ehâdis fi zemmi'l-keîâm ve ehlih* başlıklı hadis rivayetlerini toplayan risâle de bu türdendir.

Bu görüşle *Zemmü'l-keîâm ve ehlih* adlı eser de Hanbelî âlimi, mutasavvıf ve şair Hâce Abdullah-ı Herevî tarafından kaleme alınmıştır. Herevî, eserinde Mu'tezile'nin yanında Ehl-i sünnet kelâmcılarını da şiddetle eleştirerek itikadî konularda münazara yapılamayacağını savunmuştur. Bir mukaddime ile on dokuz ana başlıktan meydana gelen kitapta sistematik bir iç plan bulunmayıp büyük çapta âyet ve hadislere dayanan delillere yer verilmiştir. Girişte, Allah tarafından dinin tamamlandığını bildiren âyet (el-Mâide 5/3) delil gösterilerek İslâm'da gerekli her konunun aydınlatıldığı, dolayısıyla ilâve bilgi ve açıklamalara ihtiyaç duyulmadığı vurgulanmıştır (I, 269-297). Ana başlıklar sınıflandırmaya tâbi tutulduğu takdirde ilk bölümde diğer din mensuplarının zorlama yorumlar ve aralarındaki ihtilâf yüzünden yoldan çıktıkları belirtilmiş, Hz. Peygamber'in, kendi ümmetinin önceki din mensupları gibi sapıklığa düşmemesi için gösterdiği hassasiyete ve dinî konularda konuşma şeklinin önemine temas edilmiştir (I, 299-431). Daha sonraki bölümde cedelin yanlışlığı ve doğurduğu zararlar üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuş (II, 5-120), bu yak-